

Els refugiats i desplaçats a Catalunya durant la Guerra Civil

Conferència de JOAN SERRALLONGA I URQUIDI

Transcripció / Resum a càrrec de Rafael Martín Manzano

JOAN SERRALLONGA I URQUIDI és doctor i professor d'història moderna i contemporània per la Universitat Autònoma de Barcelona. És membre de diverses associacions professionals i acadèmiques com la Societat Catalana d'Estudis Històrics de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i de l'Associació d'Història Contemporània (AHC). També forma part del Grup d'Estudis República i Democràcia (GERD) i del Gabinet de Recerca d'Història Social i Obrera (GRHISO), ambdós adscrits a la UAB.

Ha estudiat diversos aspectes d'història contemporània, de forma especial els més relacionats amb les condicions de vida i de treball de la classe obrera. Entre les seves publicacions, que són moltes, destaquem: *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània* (1992); *La lucha de clases. Origenes del movimiento obrero* (1993); *Del Roig al groc. Barcelona, 1868-1871. Quintes i epidèmies* (1995); *Els Moviments Socials, segle XIX (I). Materials per a la història del moviment obrer fins al 1871* (2006); *Les condicions de vida de la classe obrera osonenca, 1931-1936. Un estudi necessari* (2006); *Pablo Iglesias: socialista, obrero y español* (2007); *El aparato provincial durante la II República. Los gobernadores civiles, 1931-1939* (2007); i, per últim, *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra 1936-39* (2004).

En aquest darrer llibre, l'autor descriu, seguint el fil dels esdeveniments, un dels aspectes més desconeguts i tràgics de la guerra civil. Milers de persones, ja des del mateix inici de la guerra i no solament al final com es creu erròniament, van ser obligades per la incessant avançada de l'exèrcit feixista a deixar la seva terra, la seva casa, la seva família i a refugiar-se a la rerguarda republicana. Catalunya, avortat l'aixecament feixista del juliol, es va convertir en la terra d'acollida dels refugiats i desplaçats no sols d'altres regions de l'Estat sinó també de casa nostra. En aquest llibre, l'historiador Serrallonga detalla amb minuciositat no sols l'actuació del Govern de la Generalitat i dels ajuntaments sinó també dels partits i sindicats, davant l'allau de perso-

nes que anava arribant i que calia atendre. Catalunya va acollir prop d'un milió de refugiats o el que és el mateix un terç de la seva població en un gest de solidaritat, remarca Serrallonga, que cal no oblidar.

És per la rigorositat de la investigació, l'anàlisi acurada de la informació i la claretat expositiva d'aquest llibre que el CREM ha volgut que Joan Serrallonga, historiador de prestigi i amb una dilatada trajectòria, obrís, amb la conferència inaugural, les IV Jornades sobre els refugiats a Santa Perpètua. Aquí reproduïm la seva conferència.

Aclariment

El professor Serrallonga comença amb aquesta observació: el llibre de Sara Duran i Montserrat Ribot "*Solidaritat catalana durant la guerra civil: els refugiats a Mollet del Vallès i Santa Perpètua de Mogoda*" és un treball ben realitzat, molt interessant i emotiu. Tot seguit, afegeix que el títol "*Solidaritat catalana*" li ha agradat molt perquè aquesta fou la realitat, no prou reconeguda encara, d'aquells anys difícils. Reitera que les protagonistes avui són les autores del llibre i que ell només farà de teloner, és a dir, una exposició que no trepitgi el terreny que elles han tractat molt bé. També expressa que aprofitarà per desmitificar alguns punts de vista i fer algunes reflexions perquè ens piqui el cuc de la curiositat i puguem gaudir més del llibre que es presenta avui.

Introducció

Parlar de refugiats i desplaçats és un assumpte molt emotiu i, alhora, complex que ens afecta com a poble, com a nació i, sobretot, com a persones. Requereix, doncs, una explicació prèvia. Aquest llibre parla bàsicament de guerra, de guerra civil. I què es una guerra civil? No és una guerra convencional entre dos exèrcits regulars sinó que té com a objectiu anihilar, liquidar l'enemic. La guerra civil del 36 al 39 suposarà tres anys d'acarnissada lluita que, entre altres coses, provocarà que un milió de persones vinguin a casa nostra, una societat de tres milions d'habitants. És, doncs, una qüestió emotiva que hauríem d'encarar amb un esperit net, una actitud oberta i sense apassionament.

Les preguntes que ens hauríem de fer per entendre millor aquesta història i que aniré desgranant al llarg de la xerrada són les següents: *Per què vénen?, d'on vénen?, quants en vénen?, com són atesos?* Aquestes són les preguntes clau.

Joan Serrallonga Urquidi durant la seva conferència, acompanyat de Pere Garcia Batalla, president del CREM (Arxiu CREM)

Per què vénen ?

En primer lloc, entrarem en situació i ho faré breument perquè de tots és conegut el relat de la guerra. No és que s'hagi fixat definitivament. La nostra guerra civil és encara subjecte d'investigació de primera línia. Moltes coses, que s'havien donat per acabades, ara s'han de refer. La guerra civil continua sent un laboratori interessantíssim per a l'historiador i per a tothom. Doncs bé, amb la sublevació militar i feixista del 17 al 19 de juliol del 36 s'inicia la guerra civil. Deixem constància abans de continuar, com va molt bé escriure l'historiador Antoni Rovira i Virgili, que és una guerra que *ells* varen provocar. No és una guerra que apareix com un bolet, no. Atribuir les culpes de la rebel·lió als republicans, com varen fer i han fet alguns, és insensat i, a la vegada, completament erroni. No hem d'oblidar mai aquesta valoració, si volem entendre amb claredat els fets.

En el bàndol dels sollevats, la guerra civil va comportar l'aniquilament, l'anihilament, de l'enemic que incloïa la població civil. En paraules del general Mola "Hay que matar a todos esos perros rojos". Aquesta és la filosofia de la guerra. No solament es volia aconseguir la victòria, sinó sobretot la violenta destrucció de tota oposició, un càstig permanent que fos recordat per sempre.

El territori espanyol, en els primers moments de la sublevació, va quedar dividit en dues zones no gaire compactes -el cop triomfa sobretot en les zones agràries- amb intensos moviments militars però tam-

bé de població civil. Sempre es parla de moviments militars, de com estaven situats els fronts. De fet, els moviments són més que res de població civil perquè els moviments militars estaven realment molt acotats. Si agafem el mapa, veurem que hi havia una zona que anava des de Galícia fins a Castella, una bona part del sud, bàsicament la part que comprenia la II divisió orgànica, la de Sevilla, les possessions africanes, les Canàries i una part de les Balears.

En aquestes àrees es va imposar -recordem la pregunta per què vénen- un terror sense límits, sense límits de cap mena. Aquest era l'objectiu militar que demanaven insistentment els organitzadors del cop. Es tractava, per tant, de tenir assegurada i quieta la rereguarda; tan quieta que era un cementiri. Els successos que es van viure en aquesta zona repressiva van ser del tot esgarrifosos i terrorífics. Aquesta era, sens dubte, la finalitat de la sublevació, segons el director del cop, el general Mola. Citaré només unes paraules seves perquè amb poc s'entén: "*Es necesario propagar una imagen de terror, se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo [...] Serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades y sindicatos no afectos al Movimiento, aplicándoles castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía y huelgas. En este trance de la guerra, yo ya he decidido la guerra sin cuartel. A los militares que no se hayan sumado a nuestro Movimiento, echarlos y quitarles la paga. A los que han hecho armas contra nosotros, contra el ejército, fusilarlos. Yo veo a mi padre en las filas contrarias y lo fusilo. Cualquiera que sea, abierta o secretamente, defensor del Frente Popular debe ser fusilado [...] Hay que sembrar el terror. Dejar sensación de dominio, eliminando sin escrúpulos, sin vacilación a todos los que no piensen como nosotros*". El per què vénen a casa nostra, com podeu veure, és primordial.

El terror és la causa directa de la fugida de la població civil. Tenim, doncs, una població que fugí completament aterrorida. No solament fugí, fugí completament aterrorida, que és molt més. El primer que fan els sollevats és un escandall d'aquells que consideraven els bons i els dolents. Això no és nou. Totes les guerres civils són així. Els que no eren incondicionals seus, són depurats, provocant un enorme èxode. La població civil que encara es podia desplaçar, perquè molts no ho podien fer, es comença a moure a corre-cuita

pel territori ocupat, prop de la zona republicana. Ho féu amb gran desesperació i, naturalment, sense poder emportar-se gairebé res, ni els mínims de subsistència. La vida era el primer. Aquests, de fet, són els primers refugiats de guerra. Ara bé, la part de la població que no pot fugir també l'hem de tenir en compte. Casos com els de les províncies de Galícia o de Castella, per citar-ne només alguns, són colpidors i han estat analitzats per la nostra historiografia. Les fosses que ara van apareixent, això sí, amb una culpable lentitud, en donen un testimoni prou esfereïdor. La implantació del poder feixista a les illes Canàries, d'on parteix el general Franco, fou esgarrifosa i igualment terrorífica fou l'ocupació de les possessions del nord d'Àfrica de la qual, lamentablement, s'ha analitzat molt poca cosa. Referiré unes paraules del general Franco. Un periodista americà li pregunta: “¿No hay posibilidad de tregua, ni de compromiso?”. Franco respon: “No. No,

decididamente no. Nosotros luchamos por Espanya y ellos luchan contra España. Estamos resueltos a seguir adelante a cualquier precio.” i el periodista replica: “*Tendrá que matar a media España*”. Franco rotund reitera: “*He dicho que al precio que sea*”. Si l'exemple del general Mola és clar, aquest encara ho és més.

Donaré un darrer exemple, per entendre per què vénen. El mateix succeeix a l'extensa zona del sud peninsular, on hi ha un virrei, l'amo, Queipo de Llano. Fa el que vol. Exactament fa el que vol, per fer-se perdonar que abans era republicà. En realitat, havia estat el jefe de la Casa Militar del president de la República, Alcalà-Zamora. No em resisteixo a llegir-lo. Queipo de Llano no té desapropiament: “*Yo os autorizo a matar como a un perro a cualquiera que se atreva a ejercer coacción contra vosotros: Que si lo hicierais así, quedaréis exentos de toda responsabilidad. ¿Qué haré? Pues imponer un durísimo castigo para callar a esos idiotas congé-*

Part del públic i alguns dels refugiats (Arxiu CREM)

neres de Azaña. Por ello faculto a todos los ciudadanos a que, cuando se tropiecen con uno de esos sujetos, lo callen de un tiro. O me lo traigan a mí, que yo se lo pegaré. Nuestros valientes legionarios y regulares han enseñado a los rojos lo que es ser hombre. De paso también a las mujeres de los rojos, que ahora por fin han conocido hombres de verdad, y no castrados milicianos. Dar patadas y berrear no las salvará. Ya conocerán mi sistema: por cada uno de orden que caiga, yo mataré a diez extremistas por lo menos, y a los dirigentes que huyan, no crean que se librarán con ello; les sacaré de debajo de la tierra si hace falta, y si están muertos los volveré a matar". Sembla que no hi ha dubte del per què vénen.

D'on vénen ?

Els primers contingents d'evacuats de guerra, per exemple extremenys, parlo d'evacuats (seran refugiats quan s'instal·lin al territori) es començaran a moure cap a Madrid. Evident, el primer lloc que troben és Madrid. Tota la zona nord de Castella fins Àvila, es refugia a Madrid. N'arribaran fins uns 300.000. Madrid, aleshores era *Madrid la Roja*. Com canvien les coses! També aniran cap al llevant peninsular i a les zones del nord que no eren controlades encara pels colpistes. Estem parlant d'un primer moment, de les àrees que toquen el front o que eren molt properes. Res calia esperar de la frontera portuguesa, on una altra dictadura auxiliava els sollevats i maltractava els republicans que cercaven un cert aixopluc. Els episodis

dels defensors de Badajoz que, després d'un llarg períple amb el vaixell portugués Nyassa, acaben al port de Tarragona són, per altra banda, prou coneguts com també ho són els dels que fugien a cuita-corrents de Galícia, de Castella la Vella, etc.

D'aquesta manera, un contingent enorme de persones es situen en la precarietat. Fugen amb el que porten posat i ben poca cosa més, cercant la seguretat relativa de la zona lleial. Ben aviat els evacuats es transformen en refugiats i es constata que aquesta enorme allau de persones no es pot encabir de forma adequada en les institucions assistencials de la República, almenys en les institucions ordinàries. Ni tan sols, en les que es poguessin improvisar. Aquest és el primer gruix de refugiats i també el primer problema.

Immediatament, el govern central posa en funcionament un Consell de refugiats que s'encarregarà, més malament que bé, de l'atenció assistencial i, sobretot, de la seva distribució que era del tot necessària. L'atenció sanitària i assistencial s'aconsegueix de forma precària i la distribució dels refugiats implica una diàspora per tot el territori, no sols ja a les zones que feien frontera amb la guerra sinó també a la rereguarda. Catalunya, en aquells moments, era la rereguarda. Vençuda a Catalunya la rebel·lió militar feixista, el nostre país es troba en una situació de rereguarda dins la cruenta guerra civil que s'anirà desenvolupant en els diversos fronts.

Feia cinc mesos escassos que s'havia restablert l'Estatut i les institucions catalanes de govern. Els traspassos de serveis de l'Estat a la Generalitat tot just s'anaven enllestint. En aquest sentit, és interessant seguir el llibre de Francesc Bonamusa sobre la política i les finances republicanes. El govern de la Generalitat que encara no ha tingut temps de posar-se al dia es troba en dos fronts oberts: per un cantó, la rebel·lió feixista i per l'altre, els comitès que demanen armes. Aquesta teòrica situació de rereguarda s'allargarà, més o menys, fins al març del 38. Seran 21 mesos durant els quals el nostre país no parará d'acollir persones de la resta d'Espanya, persones que fugien aterrides dels fronts de guerra per la ferocitat dels combats, pels covards bombardejos que omplien de morts civils les poblacions o les carreteres i per la volguda dinàmica de terror sense límits que imposaven els brutals ocupants feixistes. Si bé és veritat que la guerra va provocar a Catalunya un nou model d'organització del treball i

El Sr. Ferran Sala Mas rep un exemplar del llibre Solidaritat catalana durant la Guerra civil: els refugiats a Mollet del Vallès i Santa Perpètua de Mogoda, en nom de les famílies acollidores (Arxiu CREM)

també de la productivitat, el Govern català, voldria ressaltar-ho, continuava regulant a tot tren el sistema econòmic. No és veritat que hi hagi un doble poder. No, no és veritat! Encara que avui es pensi i amb raó. Hi havia una sensació de doble poder que no és el materix. La realitat és que la Generalitat controlava els ressorts de totes les activitats de l'economia i de l'ordre públic. Un exemple: Tarradellas se'n va al Banc d'Espanya de Barcelona i s'incauta de l'or. No és la revolució qui se'n incauta. És el Consell de Finances. Un altre exemple: La Guàrdia Civil es posa a les ordres de qui? del general Aranguren, o sigui, del Govern de la Generalitat. Que hi ha una sensació de doble poder, sí, però, pròpiament, no existeix un doble poder.

Aquesta situació de conflicte civil no era del tot nova i presentava, des de l'inici, dos greus problemes: implementar el necessari esforç de guerra que incloïa el deure de solidaritat amb els refugiats (estàvem en guerra, els refugiats no venien d'una guerra que es feia a Kosovo, no; es feia aquí, al costat) i mantenir actives i plenes les estructures del poder civil. A Catalunya les institucions públiques funcionaran durant tota la guerra. Ho faran amb considerable esforç i moltes limitacions, però funcionaran. A més dels refugiats espanyols que havien arribat, hi havia un conjunt de persones alienes a la comunitat catalana que s'hi trobaven residint ja amb anterioritat i que els consideraran, per les circumstàncies, refugiats. Aquest és el

cas de les nombroses colònies de nens espanyols que passaven les vacances d'estiu a diverses localitats catalanes, en especial, de la costa, però també de l'interior. Així mateix hi ha les famílies de servidors de l'Estat que resten fidels a la República, funcionaris destacats de nou o bé des de feia temps i que ara s'hi hauran de quedar. Certament, alguns fugen, no massa, això és un altre mite. Tothom fuig, no! Fugen alguns, pocs. Menys dels que després es diu.

A la primeria de la guerra, no hi ha percepció ni consciència del problema. Cap institució es planteja l'acolliment dels refugiats com una qüestió a llarg termini. Hom pensava que els colpistes fracassarien i que aquesta situació duraria molt poc. S'editaren uns cartells que deien: "A cada llar un evacuat". No hi va haver, en general, cap dificultat; primer, perquè no es cobriren totes les llars ni molt menys i, segon, perquè el deure de solidaritat hi era.

Així doncs, quan arriben els primers refugiats de Madrid -assetjat i bombardejat perquè era l'objectiu principal dels rebels- cap a l'octubre del 36, es pensa en una situació de poca durada i, per tant, s'actua d'una manera ordinària. Malgrat tot, les autoritats i les noves forces de poder existents a Catalunya, com el Comitè de milícies antifeixistes, cerquen una solució que sigui eficaç per als que es queden accidentalment al nostre país i per als que s'hi anaven incorporant de manera continuada. No cal dir que la paraula continuadament és fonamental. Al nostre país vindran refugiats durant tot el conflicte, gairebé fins als últims mesos de la guerra, que hi ha un petit degoteig. Els evacuats que vénen al principi, essencialment nens, dones i gent gran, són sobretot andalusos i extremenys, però no únicament, que s'havien refugiat a Madrid. La major part d'homes que arriben a casa nostra s'incorporen amb rapidesa al front; uns, a grat; uns altres, no tant. Però, en general, s'incorporen al front. O sigui, queden entre nosaltres persones del tot indefenses, sense subsidis, ni béns de cap mena, com molt bé explicarà després en Josep Irla, sens dubte, el millor planificador de l'assistència social que ha tingut mai el nostre país. Ho dic amb molt d'èmfasi. No n'hem trobat mai més cap com ell. Irla, persona d'extraordinària solvència, era, és encara, el millor planificador de l'assistència social del nostre país. De seguida, la solució que hi donaren les autoritats catalanes, fou la solució Irla: plantejar l'acolliment com un deure de solidaritat. Estem parlant encara del

El Sr. Marcos Moliner, refugiat, rep un exemplar del llibre de mans del regidor Sr. Joan Mestres Miquel.

principi, d'un petit volum de refugiats que pot ser encabir amb una certa agilitat a les institucions catalanes de subsistència. Aquí hi havia més hospitals i més institucions d'assistència que a la resta d'Espanya. Això és real. També eren de més volum. En aquells moments, bona part dels municipis catalans veien el problema dels refugiats de guerra com una realitat centrada de forma preferent a l'àrea metropolitana perquè els refugiats arribaven bàsicament en tren a Barcelona. Aquí els fitxaven, feien un cens molt ben fet, unes fitxes sanitàries i els encabien. De moment eren pocs i era relativament fàcil allotjar-los.

Quants en vénen ?

Durant els primers mesos de la guerra (juliol-setembre), a la ciutat de Barcelona ja hi havia al voltant de 100.000 refugiats, quantitat certament respectable, tenint en compte que tot això gravitava sobre les finances municipals i tots sabem el que són les finances municipals. Cap a finals de l'any 36, aquesta quantitat s'havia gairebé doblat i ja superaven, amb escreix, les 180.000 persones.

A partir de l'octubre, la xifra es tornarà a incrementar amb la vinguda de més evacuats de Madrid, d'Andalusia, d'Extremadura, d'Astúries, de Lleó, sobretot de la conca minera. Pobles sencers es buiden. N'arribaran uns 65.000. Un cas singular és el dels refugiats bascos que són atesos també per les seves pròpies institucions. Els bascos tenien la seva estructura, el seu racionament, els seus camions... És clar, tenien el Concert Econòmic i, per tant, més diners.

El Sr. Vidal Moliner rep un exemplar del llibre de mans de Montserrat Ribot

Els asturians també tenien la seva pròpia xarxa, però no disposaven de tants mitjans.

Durant el mes de desembre, l'allau de refugiats era tan intensa que les institucions no governamentals que treballaven en l'acolliment es veuen desbordades i es comencen a espantar. La Creu Roja ja havia llençat un crit d'alerta, un crit que es va sentir fins a Ginebra. Llavors van començar a arribar medicines. Des de la ràdio, una eina determinant, l'escriptora i poetessa Amanda Llebot, malauradament poc coneguda i que militava a Acció Catalana Republicana, repassava cada setmana el greu problema de l'acolliment i enaltia iniciatives com l'obra infantil de la rereguarda, la dels restaurants infantils, etc. La ràdio feia una tasca decisiva. Encara no s'han fet gaires estudis però comencem a tenir-ne alguns.

El volum de persones acollides és, sens dubte, un condicionant clau. No us amagaré les dificultats d'aquesta suma. Jo vaig intentar-ho. Sovint no se'ns donen els sumands correctes o ens en donen alguns d'esparsos. Són difícils de sumar. Ha estat necessari examinar totes les informacions disponibles per fer una radiografia de l'acolliment que fos el més completa possible, una radiografia, per sort, que no està tampoc tancada. He usat la documentació de la Generalitat que per mi és, sens dubte, la més valuosa. També la que generaren les institucions assistencials col·laboradores com ara els Quàquers, la Creu Roja, etc. S'ha de fer un estudi seriós. Hi ha un arxiu preciós, a Londres, de la Societat dels Amics que va ajudar tanta gent, tants nens! A casa nostra, lamentablement, no tenim cap estudi. I la documentació generada pel govern de la República? Tancada amb pany i forrellat a l'arxiu de Salamanca. S'ha reclamat, és clar. Bona part va ser destruïda pels feixistes. Darrerament, han sortit estudis molts interessants sobre la destrucció d'arxius a la demarcació de Tarragona i sembla que se n'han destruït molts menys dels que en principi es pensava. Quan van entrar les tropes franquistes es va dir *"todo se ha destruido"*. Però què passava? *"Es que no habíamos mirado nada"*. Quan després ho vàrem mirar amb calma *"resulta que no se había destruido"*. Per aquesta raó, la documentació local, la historiografia local, és indispensable. El meu estudi és del 2004, de fet el vaig acabar el 2002 (ja sabeu el que costa en aquest país publicar). En tot cas, hi vaig afegir noves dades. Hi ha hagut altres estudis d'àmbit local i

comarcal que no em dol pas dir-ho, al contrari, han millorat les meves aportacions del principi.

En conjunt, Catalunya acull durant tota la guerra un volum de persones que equival aproximadament a un terç de la seva població. Això és molt. A Catalunya hi havia segons el cens de població de 1936, publicat pels serveis d'estadística de la Generalitat de 1937, al voltant de 3 milions d'habitants. Encara avui la xifra del milió de refugiats és feiaent i la trobo correcta. Evidentment, aquesta radiografia és mòbil. En el moment més àlgid a moltes ciutats de Catalunya, com Tarragona, Cambrils, etc. un de cada quatre habitants era refugiat o desplaçat.

Com són atesos ?

Els organismes creats per la Generalitat hauran de fer funcionar de manera efectiva una xarxa d'auxilis existents que estava pensada per a una situació normal, ordinària i procurar-ne una ràpida extensió a tot el territori. Tot això s'havia de fer racionalment. No n'hi havia prou amb els serveis previstos en temps de pau ni amb els organitzats des de l'inici de la guerra pels serveis assistencials ni tampoc amb l'apropiació d'edificis o finques. La direcció dels establiments a la ciutat de Barcelona es començava a mostrar inefectiva i calia tot el territori. A l'octubre, novembre és ben clar que ni Barcelona ni les capitals de partit són suficients i cal tot el territori. Serà com una taca d'oli. No hi haurà cap part del territori on no hi hagi refugiats. Els que vénen a Santa Perpètua són la taca d'oli provinent de Barcelona.

El Sr. Julian Lucia, refugiat, rep un exemplar del llibre de mans del regidor Sr. Joan Mestres Miquel.

La Generalitat tenia la legislació exclusiva i l'execució directa en els temes relacionats amb la beneficència sanitària, tal com li atorgava l'article 11 de l'Estatut de Catalunya del 1932. Per tant, per decret de la Conselleria de Sanitat i Assistència Social es crearan els Comitès d'ajut als refugiats a les capitals de partit i a les poblacions de més de 10.000 habitants i estaran en funcionament, més o menys, des de l'octubre del 36 fins a l'agost del 37. Parlo d'un organisme racional, eficient i controlat per la Generalitat, no pels comitès locals. A Barcelona hi havia el Comitè central i, amb aquesta reestructuració, anirà actuant de manera progressiva com a organisme coordinador que fiscalitzava cap on es destinaven els refugiats. El mètode de treball que utilitzava aquest comitè, ordenat i precís, seguia les pautes d'una administració efectiva que no volia deixar escapar els recursos ja que n'hi havia pocs; recursos que li eren assignats, insisteixo, pel Govern català i que volia seguir en la seva aplicació real. Donaven dues pessetes per refugiat a cada ajuntament, però alguns ajuntaments si en tenien 70 n'hi posaven 180. Comptar-ho ha estat molt difícil. El control progressiu del govern de Catalunya sobre els comitès es va anar incrementant. Si al principi tenien una certa autonomia en la gestió, cada vegada la Generalitat es feia més amb el control perquè així augmentava la seva eficàcia i perquè era qui posava els diners. S'acabaren les assemblees permanents, les deliberacions. Ara s'imposa una acció centralitzada i ben coordinada. De fet, era l'acció Irla. Durant tota la guerra sempre serà l'acció Irla, encara que ell no hi sigui. Després dels terribles fets del 3 al 6 del maig del 37, quan els carrers de Barcelona es varen omplir del que els anarquistes en deien "*les barricades de la llibertat*" i els republicans "*el regne del caos*", la CNT i el POUM desapareixen gairebé de l'esfera governativa; gairebé, però no per complet.

La Generalitat, el maig del 37, iniciarà una recomposició de la qüestió dels refugiats o desplaçats que ja superaven en aquells moments qualsevol xifra que hom hagués pogut imaginar només uns mesos abans. Cada vegada n'arribaven més i més. Hem de trencar de manera definitiva amb aquella visió perturbadora, que sembla situar el final de tot, al final de maig-juny de 1937 quan encara quedava molta guerra, molta dissort i desesperació i una ingent quantitat de morts. Massa històries, ho dic enèrgicament, perquè jo sóc

un professional de la història, massa històries acaben al 37. És un error. A què és degut ? Doncs, des de l'altra banda de la frontera, els primers que varen historiar eren els desplaçats cenetistes i poumistes. Per ells, el 37, és una fita molt important. Però el 37 solament és una fita de continuïtat, no final. Vull insistir-hi, encara quedaven molts mesos de guerra i de morts. Trenco aquí una llança per dir que el fals debat entre revolució sí o revolució no, per mi, clarament no, ha contribuït a espatllar, tot això és opinable, molts estudis i ha esberlat massa consciències.

Però tornem al tema. Amb Antoni Maria Sbert a la Conselleria de Governació i Assistència Social s'estructura de nou l'ajut solidari amb la creació del Comissariat d'Assistència als refugiats de guerra, una figura nova, controlada per la Generalitat, més efectiva encara. Quan dic controlada no ho dic en sentit pejoratiu sinó en sentit d'eficàcia. El conseller Sbert fa notar el juliol del 37 que a Catalunya amb una població que no arribava als 3 milions hi ha més de 350.000 refugiats i afegeix que estava disposada a acollir-ne uns 200.000 més. Es quedarà molt curt. Sbert continuarà les mesures que, al començament del conflicte, havia plantejat amb cura Josep Irla: més control, més eficàcia i millor aprofitament dels recursos disponibles. El fet que ara les despeses estiguin determinades pels pressupostos de la Generalitat i controlades estretament per la Conselleria de Finances els dona un caire diferent respecte a les etapes anteriors. Al juliol, ja l'allau era tan gran, que es posarà en funcionament la Comissió executiva dels refugiats i es faran les fitxes sanitàries. La Conselleria de Governació, Sanitat i Assistència social sempre pateix per les epidèmies. És natural que des d'aquesta conselleria, que inclou sanitat i assistència social, el primer que es vulgui fer amb els refugiats, ara que ja superen tota mida possible, sigui una fitxa sanitària per saber en quin estat vénen. Avui aquestes fitxes són molt útils per a nosaltres. La Generalitat, a més, integra en el Comissariat tots els ajuntaments. Aquests hi tenen pes, poder, per entendre'ns, i cito el decret: *“donant als ajuntaments la responsabilitat i el dret d'ordenar, dins de cada Municipi i sota les normes bàsiques d'inspecció de la Generalitat, la vida dels refugiats”*. El paper dels ajuntaments, no cal dir-ho, és central. Per això cal reivindicar en aquesta història el paper de Santa Perpètua, de Mollet, etc. També es perseguia definir què era un refugiat i qui era refugiat,

és clar aquí es tractava de vetllar pels recursos: *“Tindran la consideració de refugiats de guerra, als efectes de llur assistència per la Generalitat de Catalunya, aquelles persones que, sense ésser combatents o varons sans majors de 20 anys i menors de 45 hagin hagut de canviar de residència per causes de la present guerra, no siguin hostils al règim [fóra estúpid fer-ho d'una altra manera], estiguin mancats de mitjans de subsistència i no estiguin acollits per altra persona de llur família o amistat.”* Així, tots els refugiats comptabilitzats per la Generalitat són el total ? No. Tota la gent que ha vingut i té família, coneguts o amics, els haurem de comptabilitzar també, però no els comptabilitzem en aquesta relació. Per tant, no són 350.000, en són bastants més. A finals del 37, els refugiats havien pujat fins als 700.000 als que s'hi hauria d'afegir l'esforç per mantenir uns 100.000 malalts. No voldria pensar què passaria amb la Conselleria actual...

L'ofensiva franquista de la primavera del 38 s'endurà el front de l'Ebre. És un moment en què moltes famílies queden separades, singularment les d'Aragó. Un cop finalitzada la batalla de l'Ebre, cap al novembre del 38, la guerra està guanyada i no obstant, de manera sorprenent, les tropes franquistes es preparen per a una lenta ofensiva sobre Catalunya. La paraula que vull subratllar és lenta. Entre l'Ebre i la Jonquera no hi ha res. Res! La línia del Llobregat, d'Olot, de Camprodon, direu. No, no hi ha res. Per què no pugem de pressa? Doncs, perquè volen pujar a poc a poc. És tracta de pujar amb calma, amb unes llistes prèviament fetes. A cada poble arribaven amb una llista, el govern de Burgos, perdó els catalans evadits a Burgos, es passaven la vida fent llistes, i el que succeïa després de la llista ja us ho podeu imaginar... La mecànica sempre era la mateixa; davant, els moros o falangistes, o tots dos, després l'exèrcit perquè el règim no se'n fiava gaire d'ells. Més o menys, sempre era el mateix, amb variants, però no pas gaires. Per mi la paraula *lenta* és capital. Pugen a poc a poquet, amb la llista, cada oficial porta la llista a la butxaca. Quan entren a Reus, posem per cas, als centres d'assistència i a Tarragona, Santa Tecla, portaven una llista i separen els bons dels dolents. No els separa l'oficial que arriba, que era potser d'Almendralejo i que no sabia res de Santa Tecla. No, aquest senyor portava una llista a la butxaca que havia fet algú de Burgos o de Salamanca. La lentitud, recalco, per mi és molt important i expli-

carà què passarà amb els refugiats.

A partir del front de guerra, els refugiats hauran de córrer i els catalans desplaçats també. Tothom haurà de córrer i de pressa. Vull referir-me aquí a un testimoni que em va impressionar extraordinàriament i que vaig posar en el llibre. És un testimoni descrit per Avelí Artís Gener, "Tísner". L'èxode va provocar la desesperació de famílies que ho havien de deixar tot, tota una vida i se n'havien d'anar amb la incertesa d'un futur inexistent. On? A França! Oh, a França! La gent que es casava de l'interior no havia vist mai el mar i vivien a 10 Km i ara havien d'anar a França. Posem-nos en la seva pell. En Tísner, amb una ploma molt apassionada, diu el següent respecte a una família, és un fet real: "En Joan, la Teresa i la Teresina, la Mercè i en Joanet s'havien penjat pel camí. Una mateixa caixa de llet condensada, l'única que hi havia en aquells racons, els havia servit d'escambell i havia quedat sota els peus d'en Joan, el darrer". Aquesta desesperació és escruixidora. Per això, el vaig titular refugiats i desplaçats. Hi ha un sobrecol·lidor volum de persones de la pròpia comunitat catalana que es desplaça pel territori.

Tot va ser una bassa d'oli? Doncs, no. Hem de dir que sorgeixen conflictes en alguns municipis. Jo en cito força en el llibre. Existeixen, negar-ho fóra un error. No és admissible dir que hi va haver un problema lingüístic, perquè no hi va ser. Ni a l'escola. A tal escola, sí, però, en general, no. Vistos en el seu conjunt, els conflictes sorgits en el primer trimestre del 38, són d'una dimensió clarament menor a la que varen voler apuntar algunes visions interessades, provinents sobretot dels escriptors guanyadors de la Cruzada. El que és curiós és que alguns historiadors a casa nostra segueixin amb aquestes visions que són, del tot, extraterrestres, extracorpòrees, diria jo. Si no tenim en compte que a Catalunya hi havia més de 1.000 municipis, ara s'ha reduït una miqueta, l'anàlisi global pateix de desenfocament i d'imprecisions. Els conflictes sorgeixen quan més s'incrementa el dèficit de queviures, de productes, de recursos. Molts alcaldes i regidors es veuen obligats a córrer pel territori a la recerca d'aliments bàsics. Recordo càrrecs municipals que he entrevistat de la comarca d'Osona que havien arribat pràcticament fins al Tarragonès i fins a Lleida a buscar el que podien. Hi anaven en un camió i quan tornaven repartien el que duien. El president de la comissió consultiva del comitè de refugiats, el

diputat olotí Antoni Dot i Arxer, ara ha sortit la seva biografia, deia el juliol del 38: "Actualment els refugiats reben el racionament d'una manera més normal que la resta de la població civil car el racionament dels primers només els ha fallat una setmana, en canvi, als segons, la població indígena, en poblacions industrials com ara Tarragona, Sabadell, etc., els falla sovint". És cert que hi ha alguns ajuntaments que restringeixen el racionament als refugiats en benefici de la població indígena. Però cal situar el problema perquè no hem d'amagar res. La queixa, si ens ho mirem amb deteniment, anava adreçada al subministrament que realitzaven les autoritats del govern central, el Servicio de Abastecimientos, que distribuïa tard i malament.

Això és el que passa quan les tropes nacionals entren a Barcelona. A Magòria, hi havia uns magatzems molt grans. Aquests magatzems estaven plens. Quatre o cinc hores abans d'arribar els nacionals, la població els assalta i se n'emporta de tot. Què hi havia a Barcelona per menjar tres dies abans? Res. Què hi havia als magatzems? De tot. Com era la distribució feta pel Servicio de Abastecimientos? Dolenta. No hi busco cap intencionalitat. Parlo només d'una mala distribució. Però parem atenció, hem de deixar constància clara que la distribució en l'àmbit dels refugiats no empitjora en la part de recursos que està en mans de la Generalitat.

L'arribada del govern de la República a Barcelona va significar un tomb distintiu en les competències del govern de la Generalitat que abans n'havia agafat de més i ara se li prenen totes, les de més i les de menys. I per què no dir-ho?, també va implicar un conjunt de greus humiliacions, humiliacions al president Companys i als responsables catalans.

Solidaritat catalana

La implicació catalana en l'assistència als refugiats, durant tota la guerra civil, va ser total i sense defalliment de cap mena. Mai Catalunya, tot i les circumstàncies, renunciarà al que és com a poble d'acollida. Mai la Generalitat, amb el president Companys al front, es plegarà a cap imposició vingui d'on vingui. Les pressions sense límits apaivagaran, però no extingiran mai, l'esforç de guerra català.

Ara s'acaba de publicar un llibre, que de fet és del 2001 (recordeu el que costa publicar) d'Etelvino

González López: *“Ni cautivos ni desarmados: Asturianos refugiados en Catalunya 1937-1939”* i diu el següent: *“Tampoco se ha hecho justicia a Cataluña. Se echa en olvido cuánto ha significado Cataluña y significa para otros pueblos del resto de España. Como lugar de inmigración, a lo largo de muchas décadas, allí encontraron trabajo y acogida, allí se naturalizaron y enraizaron españoles de todas las procedencias. Durante la guerra de 1936-1939 fue tierra de refugio de otros españoles que allí encontraban uno de los últimos baluartes de la República. En los hogares catalanes falta pan. Nunca ha faltado pan a los refugiados. Esa generosidad institucionalizada cuajó en el alma de los refugiados en amistad imperecedera anudada en aquellos meses. La memoria histórica contiene también grandes gestas de generosidad. Este libro es un retazo de esa memoria positiva.”*

No ho dic jo. Ho diu aquest senyor que ha seguit la llista de 50.000 refugiats asturians. La solidaritat amb els refugiats de la resta d'Espanya va ser, doncs, total, plena, no exempta, naturalment, de les relatives limitacions que sempre sorgeixen en tota comunitat.

Catalunya, una nació de tres milions d'habitants, acull prop d'un milió de refugiats i desplaçats en una situació de cruenta guerra, de desabastiment, de greus conflictes, de por i, fins i tot, de terror. Ho fa amb molta cura i amb una solidaritat que no va conèixer límits. Ho hem de dir ben fort. Avui un moviment d'aquestes característiques esdevindria catastròfic i, com a mínim, se n'encarregaria l'ONU.

Acabada la guerra, ocupat completament el nostre territori per l'exèrcit feixista sollevant, ara fa 70 anys, 500.000 persones es troben exiliades a França, tocant la frontera espanyola. D'entre elles, prop de 70.000 civils i 170.000 dones i criatures. Els refugiats que no han pogut fugir amb les tropes republicanes vers l'incert exili seran identificats pels ocupants i depurats per les seves possibles responsabilitats. Quines responsabilitats? si eren refugiats i del tot indefensos! Els que encara restaven a casa nostra seran foragitats de mala manera i retornats a les seves localitats d'origen on els esperava el que tots sabem. Alguns romanen en el nostre territori i troben en els ocupants uns terribles botxins que controlen arreu la vida de tothom i que imposen el terror sense limitacions de cap mena. Al cap dels anys varen ser el coixí per altres, en allò que ara es diu l'efecte crida. He repassat algunes dades del cens de l'any 1940, per cert, un cens molt mal fet, un

cens feixista, on es tracta d'amagar els morts. Hi ha algunes poblacions com Santa Perpètua, Mollet, Cerdanyola que veuen créixer el seu nombre d'habitants. Les noves autoritats diuen que han crescut, però no és veritat, perquè la majoria decreixen, són els refugiats que s'han quedat.

Epíleg:

El final d'aquesta història, prou conegut, és una dissort, una terrible desesperació. Però indefectiblement el record de la solidaritat no s'extingirà. L'esforç d'un poble que va acollir amatent, tot i les circumstàncies, el major volum de persones de la seva història rebrotarà i es tornarà a fer sentir amb estudis com aquest que van apareixent. Ningú, per consegüent, podrà dubtar mai de la nostra solidaritat real i efectiva envers els refugiats d'Epanya. Això hauria de ser recordat fins i tot escolpit en pedra ara que s'aixequen tantes pedres per altres motius.

És el moment d'acabar aquest relat i ho faré com l'he començat. La guerra civil que *ells* van provocar, va tenir a Catalunya un episodi de solidaritat, del tot encomiable, no ho oblidem, un episodi autènticament clau de la nostra història com a poble i com a nació que som.

Moltes gràcies.